

Легенди і міфи Стародавньої Греції

Микола Кун

Прометей

Міф про те, як Прометей був прикутий з веління Зевса до скелі, викладено за трагедією Есхіла "Прикований Прометей"

Безлюдна, дика місцевість на самому краю землі в країні скіфів. Суворі скелі заходять за хмари своїми гострокінцевими вершинами. Навколо — ніякої рослинності, не видно ні билинки, все голе й похмуре. Всюди височать темні купи каміння, що відірвалося від скель. Море шумить і гуркоче, б'ючись своїми валами об підніжжя скель, і високо злітають солоні бризки. Морським шумовинням вкрите прибережне каміння. Далеко за скелями видніються снігові вершини Кавказьких гір, повиті легким маревом. Поволі застилають далечінь грізні хмари, ховаючи гірські вершини. Все вище й вище здіймаються по небу хмари і закривають сонце. Ще похмуріше стає навколо. Безрадісна, сувора місцевість. Ніколи ще не ступала тут нога людини. Сюди, на край землі, привели слуги Зевса титана Прометея, щоб прикувати його незламними ланцюгами до вершини скелі. Непереможні слуги громовержця, Сила й Влада, ведуть Прометея. Величезні тіла їх ніби витесані з граніту. Не знають серця їх жалю, в їх очах ніколи не світиться співчуття, їх обличчя суворі, як скелі, що стоять навколо. Сумний, низько схиливши голову, іде за ними бог Гесрест із своїм важким молотом. Жахливу справу має виконати він: своїми руками прикувати друга свого Прометея. Глибока скорбота за долю друга гнітить Гефеста, але не сміє він не послухатись батька свого, громовержця Зевса. Він знає, як невблаганно карає Зевс непокірність.

Сила і Влада звели Прометея на вершину скелі і підганяють Гефеста братися за роботу, їх жорстокі слова примушують Гефеста ще більше страждати за друга. Неохоче береться він за свій величезний молот, тільки необхідність змушує його коритися. Але квапить його Сила:

— Швидше, швидше бери окупи! Прикуй могутніми ударами молота до скелі Прометея. Даремний твій жаль до нього, адже ти вболіваєш за ворогом Зевса.

Сила пригрожує гнівом Зевса Гефестові, якщо він не прикує Прометея так, щоб

ніщо не могло звільнити його. Гефест приковує до скелі незламними ланцюгами руки і ноги Прометей. Як ненавидить він тепер своє вміння — через нього він мусить прикувати друга на довгі муки. Невблагодійні служителі Зевса весь час пильнують за його роботою.

— Дужче бий молотом! Міцніше стягуй окови! Не смій їх послабляти! Хитрий Прометей, уміє вправно він знаходити вихід і з непереборних перешкод, — каже Сила, — міцніш прикуй його, нехай знає він, як обманювати Зевса.

— О, як підходять жорстокі слова до всього твого суворого вигляду! — вигукує Гефест, беручись до роботи.

Скеля здригається від важких ударів молота, і з краю в край на землі лунає гуркіт могутніх ударів. Прикований нарешті Прометей. Та це ще не все, треба ще прибити його до скелі, проколовши йому груди сталевим, незламним вістрям. Зволікає Гефест.

— О Прометею! — вигукує він, — як тужу я, бачачи твої муки!

— Знову ти зволікаєш! — гнівно говорить Гефестові Сила-Ти все ще вболіваєш за ворогом Зевса! Дивись, як би не довелось тобі вболівати за самим собою!

Нарешті все скінчено. Все зроблено так, як звелів Зевс. Приковано титана, а груди його проколото сталевим вістрям. Знущаючись над Прометеєм, каже йому Сила:

— Ну от, тут ти зможеш бути скільки хочеш гордим: пишайся, як і раніш! Давай тепер смертним дари богів, викрадені тобою! Подивимось, чи спроможні будуть допомогти тобі твої смертні. Доведеться тобі самому подумати про те, як звільнитися з кайданів.

Але Прометей гордо мовчить. За весь час, поки приковував його Гефест до скелі, він не сказав жодного слова, навіть тихий стогін не вирвався у нього, — нічим не виявив він своїх страждань.

Пішли слуги Зевса, Сила і Влада, а з ними пішов і сумний Гесрест. Один лишився Прометей; чути його могли тепер лише море і темні хмари. Тільки тепер тяжкий стогін вирвався з пробитих грудей могутнього титана, тільки тепер почав він нарікати на свою лиху долю. Голосно крикнув Прометей. Невимовним стражданням і скорботою звучали його нарікання:

— О божественний ефіре, і ви, бистровійні вітри, о джерела рік і невгамовний рокоте морських хвиль, о земле, прамати всього, о всевидюче сонце, що оббігаєш все коло землі, — всіх вас кличу я за свідків! Дивіться, що терплю я! Ви бачите, якої ганьби маю зазнавати я безліч років! О горе, горе! Стогнати від мук я й тепер, і багато, багато віків! Як знайти мені кінець моїм стражданням? Але що ж це кажу я! Адже я знав усе, що буде. Муки ці не спіткали мене несподівано. Я знав, що неминучі є веління грізної долі. Я мушу терпіти ці муки! За віщо ж? За те, що я дав великі дари смертним, за це я мушу страждати так нестерпно, і не минути мені цих мук. О горе, горе!

Та ось почувся тихий шум, нібито від помахів крил, немов літ легких тіл сколихнув повітря. З далеких берегів сивого Океану, з прохолодного грота, з легким повітом вітерцю примчали на колісниці до скелі океаніди. Вони чули удари Гефестового молота, долинув до них і стогін Прометей. Сльози заволокли, немов пеленою, прекрасні

очі океанід, коли вони побачили прикутого до скелі могутнього титана. Рідним був він океанідам. Батько його, Япет, був братом батька їх, Океана, а дружина Прометея, Гесіона, була їх сестрою. Оточили скелю океаніди. Глибока їх скорбота за Прометеем. Але слова його, якими кляне він Зевса і всіх богів-олімпійців, лякають їх. Вони бояться, щоб Зевс не зробив ще тяжчими страждання титана. За що спіткала його така кара — цього не знають океаніди. Сповнені співчуття, просять вони Прометея розповісти їм, за що покарав його Зевс, чим прогнівив його титан.

Прометей розповідає їм, як допоміг він Зевсові в боротьбі з титанами, як переконав він матір свою Феміду і велику богиню землі Гею стати на бік Зевса. Зевс переміг титанів і скинув їх, за порадою Прометея, в надра жахливого Тартару. Здобув владу Зевс над світом і поділив її з новими богами-олімпійцями, а тим титанам, які допомогли йому, не дав громовержець влади в світі. Зевс ненавидить титанів, боїться їх грізної сили. Не довіряв Зевс і Прометею і ненавидів його. Ще дужче розгорілась ненависть Зевса, коли Прометей почав захищати нещасних смертних людей, які жили ще в той час, коли правив Крон, і яких Зевс хотів погубити. Але Прометей пожалів людей, які не мали ще розуму; він не хотів, щоб зійшли вони нещасними в похмуре царство Аїда. Він вдихнув їм надію, якої не знали люди, і викрав для них божественний вогонь, хоч і знав, яка кара чекає його за це. Страх жахливої кари не спинив гордого, могутнього титана від бажання допомогти людям. Не спинили його і перестороги його віщої матері, великої Феміди.

З трепетом слухали океаніди розповідь Прометея. Та ось на бистрокрилій колісниці примчав до скелі сам віщий старець Океан. Океан намагається умовити Прометея покоритися владі Зевса: адже повинен він знати, що марно боротися з переможцем жахливого Тіфона. Океанові шкода Прометея, він сам страждає, бачачи ті муки, яких зазнає Прометей. Віщий старець готовий поспішати на світлий Олімп, щоб благати Зевса помилувати титана, хоча б навіть бланнням за нього він накликав на себе самого гнів громовержця. Він вірить, що мудре слово захисту часто пом'якшує гнів. Але даремні всі бланння Океана, гордо відповідає йому Прометей:

— Ні, дбай про те, щоб урятувати самого себе. Боюсь я, щоб співчуття до мене не пошкодило тобі. До дна вичерпаю я все зло, яке послала мені доля. Ти ж, Океане, бійся накликати гнів Зевса бланнням за мене.

— О, бачу я, — сумно відповідає Океан Прометееві, — що цими словами змушуєш ти мене повернутись назад, не досягши нічого. Вір же мені, о Прометею, що привела мене сюди лише турбота про твою долю і любов до тебе!

— Ні! Йди! Швидше, швидше поспішай звідси! Залиш мене! — вигукує Прометей.

З болем у серці залишив Океан Прометея. Він помчав на своїй крилатій колісниці, а Прометей далі розповідає океанідам про те, що зробив він для людей, як він облагодіяв їх, порушивши волю Зевса. В горі Мосх, на Лемносі, з горна свого друга Гефеста викрав Прометей вогонь для людей. Він навчив людей мистецтв, дав їм знання, навчив їх лічби, читання й письма. Він ознайомив їх з металами, навчив, як у надрах землі видобувати їх і обробляти. Прометей приборкав для смертних дикого бика і наклав на

нього ярмо, щоб могли користуватись люди силою биків, обробляючи свої поля. Прометей впряг коня в колісницю і зробив його слухняним людині. Мудрий титан збудував перший корабель, оснастив його і розгорнув над ним льняний парус, щоб швидко ніс людину корабель по безкрайому морю. Раніше люди не знали ліків, не вміли лікувати хвороб, беспорадні були проти них люди, але Прометей відкрив їм силу ліків, і ними здолали вони хвороби. Він навчив їх усього того, що полегшує горе і робить життя щасливішим і радіснішим. Цим і прогнівив він Зевса, за це й покарав його громовержець.

Але не вічно страждатиме Прометей. Він знає, що лиха доля спіткає і могутнього громовержця. Не мине він своєї долі! Прометей знає, що царство Зевса не вічне: буде він скинутий з високого царственного Олімпу. Знає віщий титан і велику таємницю, як уникнути Зевсові цієї злої долі, але не відкриє він цієї таємниці Зевсу. Ніяка сила, ніякі погрози, ніякі муки не вирвуть її з уст гордого Прометея.

Скінчив Прометей свою розповідь. З подивом слухали його океаніди. Дивувалися вони великій мудрості і незламній силі духу могутнього титана, який насмілився повстати проти громовержця Зевса. Знову охопив їх жах, коли почули вони, якою долею погрожує Зевсові Прометей. Вони знали, що коли ці погрози дійдуть до Олімпу, то ні перед чим не спиниться громовержець, аби тільки дізнатися про фатальну таємницю. Повними сліз очима дивляться на Прометея океаніди, вражені думкою про неминучість велінь суворої долі. Глибока мовчанка запанувала на скелі; її порушував лише невгамовний шум моря.

Раптом вдалині почувся ледве чутний, ледве вловимий стогін скорботи і болю. Ось знову долинув він до скелі. Все ближчає, все голоснішає цей стогін. Гнана величезним оводом, посланим Герою, вся в крові, вкрита піною, мчить у нестямному, шаленому бігу обернена в корову нещасна Іо, дочка річкового бога Інаха, першого царя Арголіди. Стомлена, знесилена блуканням, замучена жалом овода, спинилася Іо перед прикованим Прометеєм. Голосно стогнучи, розповідає вона, чого довелося зазнати їй, і благає віщого титана:

— О Прометею! Тут, на цій межі моїх блукань, відкрий мені, благаю тебе, коли ж скінчаться мої муки, коли ж нарешті знайду я спокій?

— О, вір мені, Іо! — відповів Прометей— Краще не знати тобі цього, ніж знати. Багато ще країн перейдеш ти, багато зустрінеш страхіть на своєму шляху. Твій тяжкий шлях лежить через країну скіфів, через високий сніжний Кавказ, через країну амазонок до протоки Босфор, так назвуть її на честь тебе, коли ти переплинеш її. Довго будеш ти потім блукати по Азії. Ти пройдеш повз країну, де живуть Горгони, що несуть смерть; на їх головах замість волосся звиваються й сичать змії. Остерігайся їх! Остерігайся грифів і однооких аримаспів; і їх ти зустрінеш на своєму шляху. Нарешті досягнеш ти Біблінських гір, з них скидає свої благодатні води Ніл. Ось там-то, в країні, яку зрошує Ніл, біля його гирла знайдеш ти на-решті спокій. Там поверне тобі Зевс твій попередній прекрасний образ, і народиться в те-бе син Епаф. Він пануватиме над усім Єгиптом і буде родоначальником славного покоління героїв. З цього роду вийде і той

смертний, який визволить і мене з кайданів. Ось що, Іо, розповіла мені про долю твою мати моя, віща Феміда.

Голосно вигукнула Іо:

— О горе, горе! О, скільки страждань має послати мені ще зла доля! Серце тремтить у грудях моїх з жаху! Знову опановує мною безумство, знову впивається вогненне жало в моє змучене тіло, знову позбавляюсь я дару мови! О горе, горе!

Нестямно водячи очима, в шаленому бігу помчала геть від скелі Іо. Немов підхоплена вихором, мчала вона в далечінь. З голосним дзижчанням нісся за нею овід, і, як вогнем, пекло його жало нещасну Іо. Сховалась вона в хмарах куряви з очей Прометея і океанід. Все тихше, тихше доносилися до скелі крики Іо, і завмерли вони нарешті вдалині, немов тихий стогін скорботи.

Мовчали Прометей і океаніди, уболюючи за нещасною Іо, та ось вигукнув гнівно Прометей:

— Хоч як муч ти мене, громовержцю Зевсе, але все ж настане день, коли й тебе повергнуть у ніщо. Позбудешся ти царства і скинутий будеш у морок. Здійсняться тоді прокляття батька твого Крона! Ніхто з богів не знає, як відвернути від тебе цю злу долю! Тільки я знаю це! Ось сидиш ти тепер, могутній, на світлому Олімпі і мечеш громи й блискавки, але вони тобі не допоможуть, вони безсилі проти неминучої долі. О повержений у прах, знатимеш ти, яка різниця між владою і рабством!

Страх затуманив очі океанід, і блідий жах зігнав рум'янець з їх прекрасних ланіт. Нарешті, простягаючи до Прометея свої руки, білі, як морська піна, вигукнули вони:

— Безумний! Як не боїшся ти погрожувати так цареві богів і людей, Зевсові? О Прометею, ще тяжчі муки пошле він тобі! Подумай про долю свою, пожалій себе!

— На все готовий я!

— Але ж схиляється мудрий перед невблаганним фатумом!

— О, благайте, просіть ви пощади! Повзіть на колінах до грізного владика! А мені — що мені громовержець Зевс? Чого боятися мені його? Не судилося мені померти! Нехай робить, що хоче, Зевс. Недовго йому панувати над богами!

Ледве промовив ці слова Прометей, як у повітрі швидко, неначе падаюча зірка, пронісся посланець богів Гермес і, грізний, став перед Прометеем. Його послав Зевс зажадати, щоб титан відкрив таємницю: хто скине Зевса і як уникнути веління долі? Гермес погрожує жахливою карою Прометееві за непокору. Але могутній титан непохитний, глузуючи, відповідає він Гермесові:

— Хлопчиськом був би ти, і дитячим був би розум твій, коли б ти сподівався дізнатися хоч що-небудь. Знай, що я не проміняю своїх скорбот на рабське служіння Зевсові. Мені краще бути тут прикутим до цієї скелі, ніж стати вірним слугою тирана Зевса. Нема такої кари, таких мук, якими міг би Зевс налякати мене і вирвати з уст моїх хоч єдине слово. Ні, не дізнається він, як урятуватися йому від долі, ніколи не дізнається тиран Зевс, хто відніме в нього владу!

— Такслухай же, Прометею, що буде з тобою, коли ти відмовишся виконати волю Зевса, — відповідає титанові Гермес— Ударом своєї блискавки він кине цю скелю з

тобою разом у темну безодню. Там, у кам'яній темниці, багато-багато віків, позбавлений сонячного світла, мучитимешся ти в глибокій пільмі. Минуть віки, і знову підійме тебе Зевс на світ з безодні, але не на радість підійме він тебе. Кожного дня прилітатиме орел, якого пошле Зевс, і гострими пазурами з дзьобом буде рвати він твою печінку; знов і знов буде відростати вона, і дедалі жахливішими будуть твої страждання. Так висітимеш ти на скелі до того часу, поки інший не погодиться добровільно зійти замість тебе в похмуре царство Аїда. Подумай, Прометею, чи не краще скоритися Зевсові! Адже ж ти знаєш, що Зевс ніколи не погрожує марно!

Непохитним лишився гордий титан. Хіба могло що-небудь настрахати його серце? Раптом задрижала земля, все навколо здригнулось; загримів оглушливий грім, блиснула нестерпним світлом блискавка. Забушував шалено чорний вихор. Немов громаддя гір, знялися на морі пінисті вали. Захиталася скеля. Серед реву бурі, серед грому і гуркоту землетрусу пролунав жахливий зойк Прометея:

— О, який удар спрямував проти мене Зевс, щоб викликати жах у моєму серці! О високошановна мати Фемідо, о есріре, що струмуєш усім світло! Дивіться, як несправедливо карає мене Зевс!

Завалилась із страшенним гуркотом скеля з прикутим до неї Прометеєм у незмірну безодню, у віковічну темряву.

Минули роки, і знову підняв Зевс на світ з пільми Прометея. Але страждання його не скінчилися; ще тяжчі стали вони. Знову лежить він, розпростертий на високій скелі, прикутий до неї, опутаний кайданами. Пече його тіло палюче проміння сонця, проносяться над ним бурі, його знесилене тіло періщать дощі і град, а взимку лапатий сніг падає на Прометея, і страшенний холод сковує його. І цих мук мало! Щодня величезний орел прилітає, шу-гаючи могутніми крилами, до скелі. Він сідає на груди Прометея і роздирає їх гострими, не-мов сталевими, пазурами. Орел рве своїм дзьобом печінку титанові. Потоками ллється кров і червонить скелю; чорними згустками застигає кров біля підніжжя скелі; вона розкладається на сонці і нестерпним смородом наповнює повітря.

Кожного ранку прилітає орел і береться до своєї кривавої трапези. За ніч загоюються рани, і знов відростає печінка, щоб удень дати нову поживу орлу. Роки, віки тривають ці муки. Стомився могутній титан Прометей, але не зламали його гордий дух страждання.

Титани давно змирилися з Зевсом і покорилися йому. Вони визнали його владу, і Зевс визволив їх з похмурого Тартару. Тепер вони, величезні, могутні, прийшли на край землі до скелі, де лежав скутий Прометей. Вони оточили його скелю і переконують Прометея покоритися Зевсові. Прийшла і мати Прометея, Феміда, і благає сина приборкати свій гордий дух і не противитись Зевсові. Вона благає сина зглянутись на неї — адже так нестерпно страждає вона, бачачи муки сина. Сам Зевс забув уже свій колишній гнів. Тепер держава його сильна, ніщо не може похитнути її, ніщо не страшно йому. Та й править він уже не як тиран, він охороняє держави, додержується законів. Він захищає людей і правду серед них. Тільки одне ще турбує громовержця — це та

таємниця, яку знає один Прометей. Зевс готовий, якщо Прометей відкриє йому фатальну таємницю, помилувати могутнього титана. Близький уже час, коли скінчаться муки Прометея. Вже народився і змужнів великий герой, якому доля судила визволити з кайданів титана. Непохитний Прометей, як і раніше, ховає таємницю, знемагаючи від мук, але і його починають покидати останні сили.

Нарешті і великий герой, якому судилося визволити Прометея, під час своїх мандрів приходить сюди, на край землі. Герой цей — Геракл, найдужчий з людей, могутній, як бог. З жахом дивиться він на муки Прометея, і жаль охоплює його. Титан розповідає Гераклові про злу долю свою і пророкує йому, які ще великі подвиги має він зробити. Повний уваги, слухає титана Геракл. Але ще не весь жах страждання Прометея бачив Геракл. Здалека чується шум могутніх крил — це летить орел на свій кривавий бенкет. Він кружляє високо в небі над Прометеєм, готовий спуститися до нього на груди. Геракл не дав йому терзати Прометея. Він схопив свій лук, вийняв із сагайдака смертоносну стрілу, прикликав стріловержця Аполлона, щоб певніше спрямував він літ стріли, і пустив її. Голосно задзвеніла тятива лука, звилася стріла, і пронизаний орел упав у бурхливе море біля самого підніжжя скелі. Мить визволення настала. Прилинув з високого Олімпу бистрий Гермес. З ласкавими словами звернувся він до могутнього Прометея і обіцяв йому негайне визволення, якщо той відкриє таємницю, як уникнути Зевсові лихої долі. Погодився нарешті могутній Прометей відкрити Зевсові таємницю і сказав:

— Нехай не одружується громовержець з морською богинею Фетідою, бо богині долі, віщі мойри, витягли такий жереб Фетіди: хто б не був її чоловіком, від нього народиться у неї син, який буде могутніший за батька. Нехай боги віддадуть Фетиду за героя Пелея, і буде син Фетіди і Пелея найвидатнішим із смертних героїв Греції.

Прометей відкрив велику таємницю. Геракл розбив своєю важкою палицею його кайдани і вирвав з грудей його незламне сталеве вістря, яким прибитий був титан до скелі. Скінчилися його муки. Так здійснилося його провіщення, що смертний визволить його. Гучними, радісними покликами вітали титани визволення Прометея. З того часу носить Прометей на руці залізний перстень, в який вправлений камінь від тієї скелі, де терпів він стільки віків невимовні муки. А замість Прометея в підземне царство душ померлих погодився зійти мудрий кентавр Хірон. Цим врятувався він від страждань, які спричинила йому незагойна рана, що її завдав йому ненавмисно Геракл.